

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 6 - Sayfa/Page: 137-164
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 14.09.2020/ Kabul/Accepted: 05.11.2020
Yayın Tarihi/ Date Published: 25.12.2020

Atf/Citation: Balta, S. & Demirbağ, Ö. (2020). Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlähîyat'ı ve Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvân'ında Allah Sevgisi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 137-164

Araştırma Makalesi / Research Article

Sabri BALTA

Dr. Öğr. Üyesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-7357-0560
sabri55balta@hotmail.com

Ömer DEMİRBAĞ

Dr. Öğr. Üyesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ORCID: 0000-0003-4202-8397
omerdemirbag59@gmail.com

**Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlähîyat'ı ve Johann
Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvân'ında Allah Sevgisi***
*Love of Allah in Aziz Mahmud Hüdayi's Divan Theology and
Johann Wolfgang von Goethe's East-West Divan*

Öz

XVI. ve XVII. yüzyıl arasında yaşamış olan Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628) Şereflikoçhisarlıdır. Hüdâyî mahlası hocası Üftâde tarafından verilmiştir. Hz. Ali neslinden olan Hüdâyî'nin soyu Hz. Muhammed'in soyuna dayanmaktadır ve Seyyid'tir. Şeyh, şair, sofî, ıslahatçı, teorisyen, müellif, âlim, eğitmen, pir, mürşit olarak bilinmektedir. Osmanlı Devletinde sekiz padişaha rehberlik etmiştir. 30 kadar eseri vardır. Dîvân-ı İlähîyat tasavvufî hikmet ve nasihatlerle doludur. Ahmet Yesevi tarzında yazılan eserinde Yunusça bir üslup kullanılmıştır. XVIII yüzyılın ortası ve XIX. yüzyılın başları arasında yaşayan Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) ise Almanya-Frankfurt doğumludur. Soy bakımından, baba tarafından Türk kökenli olduğuna dair pek çok tartışmaların gündeminde olan Goethe, şairler prensi, söz ve şiirin kanun koyucu dehası ve pek çok ilim dalıyla uğraşmış bir hezarfen olarak anılmaktadır. Saygınlığı evrensel çapta olan Goethe, Deha Çağının ve Alman edebiyatının en büyük şairidir. Çalışmada, hukuk eğitimleri alan Hüdâyî ve Goethe'nin şahsiyetleri kısaca özetlenerek, her iki divan hakkında bilgiler sunulmuştur. Ayrıca, zamanlarının siyasi, sosyal, kültürel ve edebî açıdan genel görünümünden de söz edilmiştir. Her iki şahsiyetin dîvânlarındaki şiirlerinde Allah sevgisi konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aziz Mahmud Hüdâyî, Johann Wolfgang von Goethe, Dîvân-ı İlähîyat, Doğu-Batı Divanı, Allah sevgisi

*Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan *Aziz Mahmud Hüdayi'nin Divan-ı İlahiyat'ı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Divanı'nda Tasavvuf* isimli doktora tezinin bir kısmından faydalanılarak kaleme alınmıştır.

Abstract

Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628), who lived between the 15th and 16th centuries, is from Şereflikoçhisar. Hüdâyî pseudonym was given by his teacher Üftâde. The line of Hüdâyî, who is a descendant of Hazrat Ali, is descended from the line of Prophet Muhammad and is Sayyid. He is known as sheikh, poet, sofi, reformist, theorist, author, scholar, wise, educator, pir, master. He guided eight sultans in the Ottoman Empire. He has about 30 works. Dîvân Theology is full of mystical wisdom and advice. A Yunus style is used in his work written in the style of Ahmet Yesevi. Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), who lived between the middle of the 18th century and the beginning of the 19th century, was born in Frankfurt, Germany. Goethe, who is on the agenda of many debates about his Turkish origin from his father's side, is known as the prince of poets, the law-making genius of word and poetry, and a polimat who has dealth with many branches of science. Goethe, whose reputation is universally respected, is the greatest poet of the Age of Genius and German literature. In the study, the personalities of Hüdâyî and Goethe, who received law education, were briefly summarized and information about both divans was presented. In addition, the general view of the political, social, cultural and literary aspects of their time was also mentioned. The love of God has been discussed in the poems in the divans of both personalities.

Keywords: Aziz Mahmud Hudayi, Johann Wolfgang von Goethe, Divan Theology, East-West Divan, love of Allah

Giriş

Doğuda ve Batıda pek çok şair sevgi konusunu yazmış oldukları eserlerinde çeşitli şekillerde dile getirmişlerdir. Bu ifade ediş tarzı bazen dünyevi bir sevgiliye karşı, bazen tabiata, bazen mürşide, bazen de peygambere ve Allah'a özlem şeklinde olmuştur. Zira sevgi insanlığın var oluşundan da önce Allah'ın bilinmeyi arzu ederek insanı yaratmasıyla eşzamanlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi Allah'ın sırrına sevgiyle ulaşabilmektedir. Sevgi kâinatın yaratılma sebebidir. Allah sevgiyi insana vermekle, aslında yarattıkları arasında onu seçtiğini adeta göstermiştir. Sevgi insana Allah tarafından verilmiş olmakla birlikte, tüm kâinat da bu hisseden payını almıştır. Sevgi ne şekilde olursa olsun, dönüp dolaşp ilahi sevgide karar kılar. Yani sevgi Allah'ta başlar ve yine Allah'ta biter. Dolayısıyla her güzel şeyin başı Allah sevgisidir. Allah sevgisi, Allah'ın insanlara bahsettiği en büyük nimetlerden biridir. Kalpler kendisine iyilik yapana karşı sevgi besler. İnsana en büyük iyiliği de Allah lütfeder. Kişinin Allah'ı sevmesi Allah'ın da onu sevmesine dönüşür. Dolayısıyla en çok sevimye lâyık olan da Allah olur.

Allah'ı en çok seven O'nu en çok tanıyandır. O'nu en çok tanıyan da şüphesiz O'nu isimleriyle en çok anandır. Hiç şüphesiz Allah'ı en çok tanıyan ve bilen de peygamberler, veliler, mürşid-i

kâmillere ve O'na iman edenlerdir. O'nu sevenler de O'nu her zaman anarlar ve bu sevgilerini çeşitli şekillerde izhar ederler. Bilirler ki, Allah'ı sevenler Allah'ın da sevgisini kazanırlar. O'nun sevgisini kaybedenler ise aslında her şeylerini kaybederler. Allah'ın sevgisini kazanan ise O'nun dostluğunu kazanır ve böylece Allah'ın dostu olur. Allah'a dost olanlar ise O'na her an kavuşmayı arzu ederler.

Celveti Tarikatı'nın pirî olan Aziz Mahmud Hüdâyî 'nin mânevî tesiri günümüzde halâ devam etmektedir. Onun Dîvân-ı İlâhîyat adlı eseri en çok rağbet gören eserlerinden birisidir. Bu eser ölü gönülleri diriltici bir mahiyet taşımaktadır. Hüdâyî'ye göre Allah âlemi yaratıp insana beden verdikten sonra onu sevgisiyle, aşkıyla ihya etmiştir. Yine ona göre Allah sevgisi diriltici bir mahiyet taşımaktadır. Sevgi hakikat Kaf'ının doruğundaki Anka'dır ve Allah'a ancak sevgi ve aşkla ulaşılabilir. Sevginin gizli kalması ise asla mümkün değildir. Bekaya, yani Allah'a ulaşmanın yolu ise ancak fena ile mümkün olmaktadır.

Allah sevgisi konusu, her ne kadar Allah dostlarının, velilerin, büyük İslam şairlerinin ve pek çok edebiyatçının yazmış oldukları divanlarında ve eserlerinde işlenmiş olsa da, tıpkı onlar gibi batılı bazı şairlerin de eserlerinde işlenmiştir. Zira bu duygu sınırlanamayan, herhangi bir ölçüye sığmayan, aşırı muhabbetten neş'et eden ilâhî bir sırdır. Sevgi insanı insan kılar ve onu ateşler ve faal duruma getirir. Sevgiyle hayat anlamlı ve bereketli kılınır.

Johann Wolfgang von Goethe de hayatında pek çok mecazi sevgi yaşamıştır. Ancak o ilâhî sevgiyi temsil eden mecazi şarabı överek, sevginin meleklerden dahi önce yaratıldığını dile getirmekten çekinmemiştir. Şairler Sultanı olarak anılan Goethe hayatı boyunca hep bir hakikat arayışı gayreti içerisinde olmuş bir insaf şairidir. O, batı şiiri içerisinde bir karakter ve rol modelidir. Bu yönüyle kendisinden sonraki şairler onu kendilerine örnek almışlardır. Aldığı mükemmel eğitim onu insafli ve özgür kılmıştır. O hayatı boyunca mütemadiyen hep ilâhî olanın peşinden koşmuştur. Dindardır ve müthiş bir tefekkür sahibidir. Yaşadığı tüm gerilimler onu doğunun manevî iklimine sürüklemiş, İslam'a çok büyük bir ilgi duymuş ve Müslüman şairler gibi bir divan yazma gerekliliği hissetmiştir. O günün Almanya'sında o hiçbir şairin yapamadığını yaparak bir divan vücuda getirmiş ve hayatının en ince duygularını şiirleriyle insanlığa duyurmuştur. Doğu-Batı divanı büyük bir aşkla ve şevkle yazılmış eserdir.

Bu çalışmamızda her iki şairin şahsiyetlerine, dönemlerinin özelliklerine ve divanlarına değinilerek, divanlarında Allah sevgisi konusu tafsilatına ve şerhine girilmeksizin ayrı ayrı tespit metoduyla ele alınmıştır.

1. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve Goethe'nin Şahsiyeti

Aziz Mahmud Hüdâyî Osmanlı dönemi maneviyat sultanlarının önde gelenlerinden bir velidir. O ilmi ve irfanı, yani medrese ve tekkeyi bir arada özümseyerek hakkıyla mürşitlik makamına ermiş bir gönül ve manâ sultanıdır. XVI. asrın son yarısında adını duyurmaya, XVII. asrın ilk yarısından sonra ise tasavvufî yolda kendini ispatlamış itibar ve saygınlığa kavuşmuştur (Kılıç, 2017: 228). Hz. Muhammed'in soyundandır. Seksen yedi yıllık bir ömür sürmüş ve yaşadığı dönemde sekiz padişah hüküm sürmüştür. Bir gönül adamı olmadan önce Bursa'da kadıdır, hukukçudur, müderristir, ilim adamıdır. Üstadı Üftade'ye bağlandıktan sonra bir gönül adamıdır. Arapça ve Farsça bilmektedir. Eserleri, sohbetleri, irşatları, vaazları ve nasihatleri bulunmaktadır. Tasavvuf ve edebiyat sahalarında parlak bir kişiliğe sahiptir. Liyakat sahibidir. Yaşadığı zamanın hükümdarlarına ve devlet adamlarına yol gösteren bir mürşittir. Özellikle devlet ricâlinin ve halkın gayretli, maneviyatlı, güçlü ve zinde olabilmeleri hususunda manevi bir hekim vazifesi görmüştür. Onun manevi şahsiyetine sığınanlar için adeta bir huzur, saadet ve ferahlama unsurudur. Dergâhı sanki bir manevi sığınak durumundadır. O dönemde onun dergâhı kadar hiçbir mekân emin kılınmamıştır. Kimsenin zarar veremeyeceği dokunulmaz bir ihtirama ve hürmete layık bir pozisyonudur.

Hüdâyî sıkı bir riyazet döneminden geçmiştir. Kadılığı ve müderrisliği bırakarak malını ve mülkünü fakirlere dağıtmıştır. Bu, iç âlemdeki inkılâbın dış davranışa (muamelata) yansımalarıdır ve İbrahim b. Ethem'den Mevlânâ Celâlüddin'e kadar Doğu edebiyatında yer etmiş pek çok ünlü şahsiyette görülen haldir. Dıştan görülebildiği kadarıyla bir şey tadıyorlar ve öylesine bir kendinden geçmişlik yaşıyorlar ki o tattıklarını tekrar tekrar tadabilmek uğruna vazgeçemedikleri şey kalmıyor. Hüdâyî muazzam bir nefis terbiyesi sınavından geçmiştir. Gurur, kibir vb. gibi kötü hasletlerden arındırılmış, kadılık kaftanı ile Bursa sokaklarında ciğer satmış, hatta dergâhın tuvalet temizliğini bile yapmıştır. Kendisi için helal olan nimetleri kullanmada bile asgari sınıra riayet ederek, gönül âlemini Allah'a ram etmiştir. Medrese dönemlerinde ise eğitimin gerektirmiş olduğu tüm ilimleri tahsil etmiştir (Hüdayivakfı, 2018: 1). Çok okuyan, öğrenen meraklı ve merakının peşinden giden bir zattır. Bursa, Edirne, İstanbul, Mısır ve Şam gibi beldeleri görmüş, oralarda kadılık, naiplik, müderrislik ve vaizlik yapmıştır. Hüdâyî medrese, cami ve dergâhla; ilim meclisleri ve sarayla mütemediyen irtibatlıdır. Kur'an-ı Kerim'e uyma hususunda titizdir. Hakikat adamıdır. Hukuk ilminde ilerleyen bir kadıdır. Ferhad Paşa ile sefere katılan bir neferdir. Padişahları manen yönlendirip

devletin gidişatına yön vermiştir. Padişahların tarafından manen taçlandırılmıştır. Devletin devamlılığı için gayret sarf etmiştir. Veli, Allah dostu ve Celveti Tarikatı Piri olması hususiyetiyle de Hz. Peygamber yolunun devam ettiricisi durumundadır. Hz. Muhammed'in sırlarının mirasçısıdır (Kayaokay, 2017: 41-48). Yapmış olduğu evliliklerle Osmanlı sarayına dolaylı olarak girmiştir. Ledün ilmine sahiptir. Evrensel bir dinin mensubudur. Zahiri ve manevi ilimlerin yanında rüya ilminde keşif ve keramet sahibidir. Şiire, edebiyata, musikiye aşınadır. Manevi nüfuz sahibi olması münasebetiyle çok insan yetiştirmiştir. Müslüman Türk coğrafyasını manen etkilemiştir. Müntesiplerine olan duası kıyamete kadar müstecap kabul edilmektedir. Temkin ehlidir. Hz. Yusuf'un rüya tabiri ilminden nasibdar olan Hüdâyî'nin bu yönüyle cihan sultanlarını yönlendirmesi ve tabirdeki isabeti onun liyakatinin ve salahiyetinin nişanesidir.

Edebi açıdan bakıldığında Yunus Emre ve Ahmet Yesevi'nin yolunu takip etmiştir. Şiirleri irşad ve ıslah edicidir. Hüdâyî aynı zamanda bir teorisyen, âlim ve eğitimci olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zühdi halk edebiyatının ve tekke edebiyatının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Şiirlerinde kafiyeden ziyade manâ ön plandadır. Vahdet-i vücud düşüncesini dile getirirse de, şiirlerinde dinin zahirine ters düşecek ifadelerden kaçınmıştır. Şiirlerinde verdiği bilgiler ve ahlaki öğütler dünyanın hakiki yönüyle tanıtılması istikametindedir. İnsanın dünyaya değil de, bilakis fizik ötesi âleme gönül vermekle isabetli bir iş yapmış olacağı düşüncesini benimsemiştir. Yine şiirlerinde fikirlerini yansıtmaktan ziyade, ahlaki, dini ve didaktik unsurlara yer vermiştir. Şiirleri bestelenip okunmuş bir şahsiyettir. Na'atları ve ilâhîleri tevhit içeriklidir. Allah ve peygamber sevgisini, ilâhî sevgiyi şiirlerinde işlemiştir. Edebiyat onun için bir vasıttır. Şiirlerinde sanat endişesi yoktur. Zarif nüktelerle de kendini sevdirmiştir. Muhataplarını adeta derin bir tefekküre davet etmektedir (Hüdâyîvakfı, 2018: 1-15; Yüceer, 2005: 133-134; Özervarlı, 2005: 115; Gençoğlan, 2010: 32; Yılmaz, 1990: 90-95; Güngör, 2005: 438; Ertan, 2005: 449-462; Tavukçu, 2003: 284).

Johann Wolfgang von Goethe ise Aydınlanma sonrası Deha Çağı dönemini yaşamış olan bir deha şairidir. Fransa'nın Almanya'yı işgal ettiği zaman dilimini yaşamıştır. Yine yedi yıl savaşları denilen zaman dilimini de yaşamıştır. Evleri Fransız askerleri tarafından karargâh olarak kullanılmıştır. Fransız İhtilali'nin yine onun yaşamış olduğu zamana tekabül etmesi sebebiyle, yaşadığı dönem dünya için dönüm noktasının olduğu bir dönemdir. Goethe disiplinli ve ciddi bir yaratılışa sahiptir. Hukukçudur. Akıl unsurunu, hayal gücü yeteneğini, anlatma zevkini ve duygularını geliştirme imkânı bularak dengeli bir çocukluk

dönemi yaşamıştır. İlme ve irfana çok yakın olmuştur. Babasının arzusuyla Leipzig’te hukuk öğrenimine başlamıştır. Latince, Yunanca, İtalyanca, Fransızca ve İbranice bilmektedir. Dile yatkındır. Ezop’u, Homeros’u ve Ovidus’u tanımış, bir yandan da Doğuya olan merakını Bin Bir Gece Masalları’yla gidermiştir. Alman halk efsanelerini okumuştur. Çok okuyan ve aşırı merak sahibi birisidir. Leipzig, Strasburg, Weimar, Karsbad, İtalya, Roma, Napoli, Sicilya, Aschersleben, Harz, Venedik, Jena, İsviçre, Pymont, Göttingen, Kassel gibi beldelere hem seyahatlerde bulunmuş, oralarda hem çeşitli araştırmalar yapmış, bir yandan da hukuk doktorasını tamamlamaya çalışmıştır. Ancak bunda başarılı olamamıştır. Botanik üzerine araştırmalar da yapmıştır. Alt çene kemiğini keşfetmesiyle de Goethe bir nevi kâşiftir. Dük Kral August’un yanında Fransa’daki mücadeleye katılmış, Mainz kuşatmasında gözlemci olmuştur. Goethe devletin sır kâtipliği görevine tayin edilmiştir. Bu yönüyle devlet adamlığı statüsüne sahiptir. Hezarfen kişiliğiyle her şeye karşı meraklıdır. Özellikle metafiziğe olan ilgisi onu önce spiritualist yapmış, daha sonra hocası Herder’in teşvikiyle İslam’la ve Kur’an’la tanışmıştır. Yaptığı Kur’an okumaları neticesinde Doğu’ya ve Doğu Edebiyatına merak sarmış, Hafız Divan’ını okumuştur. Bunun neticesinde Hz. Muhammed’i övücü Mahomet Gesang (*Muhammed’in Nağmesi*) gazelini yazmıştır. Bu vesile ile Arapçayı öğrenmiş, Kur’an-ı Kerim’den bazı sureleri ve ayetleri bizzat kendi el yazısıyla yazmıştır.

Goethe Weimar’da devlet hizmetine girmiş, Dük Kral August ile Berlin’e, Postdam’a, İsviçre’ye diplomatik seyahatlerde bulunmuştur. Bu yönüyle saraya yakındır. O savaş ve yol inşaatı komisyonunun yönetimini üstlenmiş, Jena’da doğa bilimleri enstitüleri yöneticiliği ile görevlendirilmiştir. Yine orada tüm bilim ve sanat kurumları baş denetçiliğine ve devlet başkanlığına tayin edilmiştir. Pek çok kadınla münasebeti olmuştur. Daha çok Frankfurt çevresinde yetişen Goethe Susanna Katherina von Klettenberg isimli bir kadın vesilesiyle dini ve mistik eserlere merak sararak Herder’den etkilenmiştir. Friedrich Schiller ile dostlukları olmuş, Jena ve Weimar muhitlerinden çok etkilenmiştir. Herder’in teşvikiyle Kur’an okumalarına yönelen Goethe, dâhiyane bir akla sahiptir. İncasında evrenseldir. Tabiat ilimlerine, botaniğe, renk ilimlerine, tıbbı çok meraklı, şiir, edebiyat ve musikiye vâkıftır. Alman edebiyatçıları ve Dünya edebiyatçıları tarafından gerek ilmi yetkinliği, gerek edebi şahsiyeti ve gerekse evrensel oluşu bakımından takip edilen örnek bir şahsiyettir. Alman muhitlerini ve kendisinden sonra gelen edebiyatçıları çok etkilemiştir. O Alman ulusal kimliğiyle Alman Kraliyetinde taçlandırılmıştır. O bugüne kadar en önemli Alman edebiyatçısı olarak görülmüş temkin ehli bir zattır.

Goethe, edebiyatın neredeyse tüm alanlarını bünyesinde barındıran şiiir, nesir, dram, tiyatro dışında anatomi, teoloji, musiki, resim, felsefe, siyaset, sosyoloji, filoloji gibi pek çok ilmi alanda kendisini göstermiştir. Eserleri ile dünya edebiyatında zirve teşkil etmiştir. Geniş bir bilgi birikimine sahip, araştırmacı, entelektüel, güçlü, azimli, etkileyici, disiplinli, ciddi ve akıllı bir kişiliktir. Hayal gücü çok kuvvetlidir. Yazma ve anlatma zevkine sahiptir. Duygulu ve dengeli bir bütünlüğü vardır. Çok kapsamlı ve özel bir eğitimden geçmiştir. Diğer kültürlerle çok açık olan Goethe çello ve piyano gibi enstrümanları çalabilmektedir. Sportif bir kişilik olan Goethe binicilik, eskrim ve dansı henüz çocukken öğrenmiştir. Asil bir sınıfa mensuptur. Güzel sanatlara çok düşkündür. İncil'i erken yaşlarda öğrenmiştir, iki bin ciltten oluşan bir kütüphane sahibidir. Kılık-kıyafet ve görgü kuralları konusunda çok şık bir hayat tarzına alışmıştır. Sanat anlayışı ve kabiliyeti çok yüksektir. Antik dönem bakır sanatına, oymacılık ve gravür tekniklerine meraklıdır. Sonuna kadar özgürlüğün tadını yaşayan birisidir. Maceracı ve aşk meraklısıdır. Duygusal ve coşkuludur. Bu yönüyle manevi –tasavvufi tarza çok yatkındır. Bu sebeple dindarlık düşüncesiyle yakından ilgilenmiş, halk edebiyatıyla da yakından teması olmuştur. Organik doğaya düşkündür. Gotik mimari meraklısıdır ve adeta kendi ruhunun yaratıcısı pozisyonundadır. Düşünceleri asilce ve tam bir karakter adamdır. Çocuklara ve kadınlara karşı davranış tarzı takdire şayandır. Hayranlık uyandıran çok tesirli bir kişiliktir. Tüm hal ve hareketlerinde bütünüyle kendine özgü bir prototiptir. Zorluklara hiçbir zaman aldırmamıştır. Melankoliktir, Şiirlerinde tabiatın coşkun duygularını ve övgüyü kullanmıştır. Kalıplardan uzaktır. Hammer'ın Kur'an çevirilerini mütemadiyen okuyan Goethe, Avrupa'da İslamiyet'e her türlü olumsuzlukla yaklaşıldığı bir dönemde İslam'a müspet yaklaşan ilk edebiyatçı olması bakımından çok saygıdeğerdir. Kendi işinin delisidir. Asil bir sınıf mensubu olmasına rağmen, aristokrasiye direnmiştir. Maliye bakanı olarak çalıştığı dönemde resmi harcamaları kısıtlamış, devletin mali durumunun düzelmesini sağlamıştır. Yenilikçi ve özgürlükçüdür. Antik çağlardaki mitolojik kahramanlara düşkündür. Güç aşırılıklarından hep nefret etmiştir. Tam bir adalet ve barış adamıdır. Antik dönemin erotik edebiyat formundaki şiiir derlemesi de mevcuttur. Mizahi şiiirleri olan Goethe'nin epik şiiir şeklinde eseri ve baladları da mevcuttur. Evrensel olması bakımından okura doğrudan hitap etmektedir. Goethe'de aşk, ilkbahar, sonbahar gibi konular kendine özgü bir canlılık kazanarak Alman dilinde yumuşak bir tarz oluşmasına neden olmuştur. Şiiirde sentezcidir. Cümlelerdeki yapı ve noktalamayı geleneksel çizgiden ayırarak alışılmamış tarzda yeni kelimeler ortaya çıkarmıştır. Alman şiiirine

ferdilik kazandıran ilk şairdir. Maneviyatla ilişki kurarak kâinatın sırrını madde-ruh bağlantısı şeklinde ortaya koyma maksadını gütümüştür. Tam bir dil ustasıdır (Wikipedia, 2018: 1-17; Aytaç, 1982: 9-13; Aytaç, 1992: 134-169; Aytaç, 2010: 22-25).

2. Her İki Şahsiyetin Dönemlerinin Genel Özellikleri

Siyasi ve sosyal açıdan Hüdâyî'nin doğmuş olduğu dönem en ihtişamlı dönem olan Kanuni dönemidir (Yılmaz, 1990: 27). Devlet güç, şöhret ve zenginlik bakımından zirveye ulaşmıştır. Büyüme ve gelişme imparatorluğa dönüşümüştür. Kanuni zengin ve ihtişamlı bir devletin başındadır. Babasının mağduriyet oluşturan icraatlarını gidermiştir. İnan ve Mısır'dan getirilen sanatkârların memleketlerine dönmeleri hususunda gayretlidir. Osmanlı-İnan arasında yürürlükte olan ipek ticaretiyle ilgili yasağı kaldırmıştır. Mağdur tacirlerin zararları hazineden karşılanmak suretiyle onların gönlü alınmıştır. Halka eziyet eden devlet görevlileri cezalandırılmış, halkın üzerindeki baskı kaldırılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 257-264). Devletin hudutları Viyana, Mısır, Kuzey Afrika, İnan ve Hindistan sınırlarına kadar genişlemiş, askeri açıdan altın devir yaşanmıştır. Bu dönem Hüdâyî'nin çocukluk dönemidir. Devletin Avrupa topraklarındaki yeri kesin hale gelmiştir (Gençoğlan, 2010: 15). Sokullu Mehmed Paşa, Sinan Paşa, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi devlet adamları devlet ve fetih işleriyle meşgul olmuşlardır. Kıbrıs fethedilmiştir. Mimari alanda Mimar Sinan, edebiyat ve şiir alanlarında Baki ve Fuzuli, Hüsn-ü hat sanatında Karahisari, devlet idareciliğinde ise Sokullu Mehmed Paşa gibi zirve şahsiyetler bu ihtişamın ileri gelenleridir (Yılmaz, 1990: 28).

II. Selim dönemi ise bütün müesseseleriyle askeri, idari ve siyasi açıdan bir duraklama dönemidir (Yılmaz, 1990:27-28). III. Murad dönemi ise zaafklar dönemidir. Müdahalelerle devletin işleyiş ve ahengi bozulmuştur. Avusturya ile sekiz yıllık barış imzalanmış, İnan ile on iki yıllık bir savaş olmuştur. Mali ve askeri bakımdan bir güç kaybı söz konusudur (Yılmaz, 1990: 28-29). Sokullu'nun vefatı sonrası devlette askeri, siyasi ve iktisadi bozulmalar olmuş, Aziz Mahmud Hüdâyî tüm aksaklıkların giderilmesi maksadıyla padişahla irtibat kurmuş, devlette devamlılığın sağlanması için tavsiyelerde bulunmuştur. III. Mehmed zamanında devlet işlerine müdahale had safhadadır. Celali isyanları baş göstermiştir. Babasının yerine geçen I. Ahmed ise içte ve dışta merkezi yapıyı güçlendirmiştir. Onun Hüdâyî ile münasebeti çok samimicedir (Gençoğlan, 2010: 17).

Üç ay padişah kalan I. Mustafa'dan sonra II. Osman tahta geğerek yeniçeri ocağında ıslahat yapmak istemiş, hocası Ömer Efendi'nin kendisini hacca teşvik edişini kendilerine nefret olarak

niteleyen yeniçeriler bunu Mısır ve Şam'dan kendilerine karşı asker toplama gayreti olarak görmüşlerdir. Hocasının kellesini isteyen yeniçerilere tecrübesizce karşı çıkışı padişahın canına mal olmuştur. I. Mustafa üç aylığına yine devletin başına getirilmiş, daha sonra IV. Murad padişah olmuştur (Yılmaz, 1990: 31-32). IV. Murad devlet işlerinde büyük bir başarı göstermiş, annesi Kösem Sultan'ı etkisizleştirmiş, her türlü huzur ve güveni tesis etmiştir. IV. Murad'ın kılıcını Hüdâyî kuşatmıştır. İrşad, sohbet, nasihat ve tavsiyeleri ile manen padişahın yolunu aydınlatmıştır. Bu padişah döneminde de vefat etmiştir (Gençoğlan, 2010: 17-18). Saadetin felakete dönüştüğü bir dönemde yaşayan Hüdâyî devletin başına gelen bütün olumsuzlukları manevi rüzgârıyla bertaraf etmeye çalışarak padişahı devlet adamlarına, esnaftan halka, her sınıftan ve muhitten insana kucak açarak hizmetini liyakatle yürütmüştür. Toplumun ve padişahların zaaf ve meziyetlerini teşhis ederek olumsuzlukları adalet, sünnet ve şeriat çerçevesinde giderme gayreti göstermiştir. Onun derin entelektüel ve mütevazı kimliği hem kendi dönemine hem de sonraki dönemlere ışık tutmuş ve onu bir cazibe merkezi kılmıştır (Kemal, 2014: 52-67).

Hüdâyî'nin yaşadığı dönem siyasi, kültürel, sosyal, mimari ve edebi açıdan en yüksek seviyeye ulaşılan bir dönemdir. Padişahlar sanata, ilme büyük önem vermişlerdir. Âlimler himaye edilmiş, fikir sanat ve kültür hayatı yükselişe geçmiştir. Padişahların bu önemi atfetmeleri ülke dışındaki âlim ve sanatkârların Osmanlı topraklarına gelmesine vesile olmuştur (Banarlı, 1997: I, 557). Hüdâyî'nin Osmanlı tahtı üzerindeki etkisi Üsküdar'ı ön plana çıkarmıştır. Siyasi ve manevi açıdan en zor zamanlarda sadrazamlar dua almak için dergâha uğramışlardır. Onun kültürel açıdan şehir kimliğinin oluşmasında rolü büyük olmuş, şehir onunla bütünleşmiştir. O sadece İstanbul'da değil, Anadolu ve Balkanlardaki çok geniş kitleleri de tesiri altında bırakmıştır. Her ayın ilk Pazartesi Sultan Ahmed Camii'nde vaaz verip, halkı irşad etmesi halkın kültürel yapılanmasına katkı sunmuştur. Bu yapılaşma çeşitli kültürel, sosyal, manevi ve edebi unsurlardan oluşmuştur (Şahin, 2014: 168-169). Bu unsurlar içerisinde Zafî, Hayalî, Ruhî, Bâkî, Taşlıcalı Yahya Bey gibi şairler; Âşık Çelebi, Sehî, Lâtîfi gibi tezkire yazarları ve Hoca Saadettin Efendi gibi tarihçiler de bulunmaktadır (Banarlı, 1997: I, 557). Bu dönemin Üsküdar'ında çocuklar ve kadınlar tarafından Türk Dili yumuşak bir üslupla konuşulmuş, dini ve kültürel yaşayışın etkisinden dolayı Müslüman mahallelerinde yüksek şahsiyetli kişilerle yaşama arzusu halkla bu şahsiyetleri birleştirmiştir. Bunun en önemli göstergesi ise Üsküdar ve Eyüp semtleridir (Şahin, 2014: 170-172).

Goethe dönemi ise Avrupa ve Germen toplumunda siyasi ve sosyal açıdan önemli hadiselerin yaşandığı dönemdir. Avrupa'nın merkezindeki Alman İmparatorluğu sosyo-kültürel ve siyasi açıdan geridedir (Lukacs, 2011: 9). İtalyan menşekli hümanist fikirler ve sanat eserlerinin tesirleri sosyal sınıflar ve muhitler üzerinde az da olsa görölmektedir. Zengin şehir devletlerinin oluşmaya başlamasıyla Alman toplumu için bireysel uyanış söz konusudur. I. Friedrich Wilhelm'in ölümüyle yerine geçen II. Friedrich, aydınlanmacı düşüncelere sahip olmakla birlikte, müziğe ve barok kültürüne karşı müspet yaklaşımlıdır. Bunun tersine siyaset, ekonomi ve askerliğe karşı ise ilgisiz bir tutum içerisindedir. Ancak halka karşı barışçıl ve hazineyi korumak gibi bir anlayışa sahiptir. Aydınlanmanın en derin izleri II. Friedrich vasıtasıyla olmuştur. O dış siyasette barışçıl, içeride aydınlanmacıdır. Onun bu aydınlanmacı fikirleri dini tolerans, idarenin merkezileştirilmesi, bütün tebaa için tekli bir hukuk sistemi, eğitim sisteminin kalitesinin artırılması ve çiftçilere özgürlüğü öngörmektedir (Beşirli, 2001: 49-53).

IV. Karl'ın 1745'te ölümüyle yönetimin büyük kızı Maria Theresia'ya geçmesi onun eşi I. Franz'ın imparator seçilmesine neden olmuştur. Maria Fransa ve Rusya'yı; Friedrich ise İngiltere ve Hollanda'yı yanlarına çekmişlerdir. 1756'da Friedrich'in Avusturya'ya saldırmasıyla yedi yıl savaşları başlamıştır. Friedrich Prusya'yı hukuk devleti yapmak istemiş, hakimlere teminat ve tatmin edici ücretler bağlatmıştır. Devletin soyluya, burjuvaya, köylüye bakışı arasındaki ayırımı korumuştur. Soylular devletin belirleyici tabakası olmuş, burjuva ise onların tebaası olmuştur. Friedrich için devlet rasyonalist bir mekanizmadır.

1780'de Avusturya imparatoru II. Joseph Habsburg devletini aydınlanmacı bir tavırla yenilemeye çalışmış, devleti kiliseden ayırmış, tarikatları kaldırmış, manastırları kapatmış, ibadeti belirli günlerle sınırlamıştır. Protestanlar onun hizmetinde çalışma yetkisi kazanarak eşitlik hakkı elde etmişler; Yahudilerin durumunda ise iyileştirmeler yapılmış, öğrenim yapmalarına, zanaat faaliyetlerinde bulunmalarına, fabrika kurmalarına, Alman soyadı taşımalarına izin verilmiş, özel kıyafet giyme zorunluluğu kaldırılmıştır. 1783'te kilise nikâhı zorunlu hale getirilmiş, Katolik olmayanlara boşanma ve tekrar evlenme izni verilmiştir. İşkence ve ölüm cezası kaldırılmıştır. Sanayi devrimi gerçekleşerek topluma yön verilmiştir. Devlet, kilise, toplum tenkit edilmeye başlanmış; eşitlik, hoşgörü, özgürlük, insaniyet idealleri ön plana çıkarılmıştır. Geleneksel üretim ve işletme biçimleri değişmiş, liberalizm ortaya çıkmıştır. Fransa meşruteli krallığa dönüşmüş, Avrupa'nın tutucu güçleri Fransa'ya savaş açmış, Fransa'da terör

egemen olmuştur. 1799'da Fransa'nın birinci könsülü olan I. Napolyon Leneville Barış Antlaşmasıyla Almanya'yı yeniden düzenlemiş, 1804'te ise kendini Fransa imparatoru ilan etmiştir (Salihoğlu, 1993: 94-127).

Milli bilincin olmadığı Alman Klasik döneminde halkın kendi dilinden ve kaynaklarından devşirilen gücün varlığına inanılarak antik çağa büyük ideallerle bakılmıştır. Fakat antik çağın evrenselliği ve hayat anlayışı Goethe ve Schiller'in millilik anlayışına engel teşkil etmiştir. Halkın kaderiyle temas halinde olan Goethe, dünya vatandaşı olarak görülmüş, Klasik dünya görüşü evrenselleşmiştir. Alimler muhiti olan Jena'da romantizm ortaya çıkarak, erken burjuva aydınlanmasına tavır almıştır. Klasığın biçimci özelliğine karşı çıkılarak, romantikler tarafından akıl dışılık ve şeytani güçler ön plana çıkarılmıştır. Goethe ise bu güçlerle savaşmıştır. Zira Romantizm siyasi ve sosyal karakteri açısından değiştirici ve derin yapıdır. Stauferler Çağı yeniden keşfedilerek imparatorluk düşüncesi öncelenmiştir. Goethe I. Napolyon'a karşı konulamayacağı fikrini muhafaza etmiş, ancak olaylar onu haklı çıkarmamıştır. Merkezi Heidelberg olan Romantizm, tutucu ve milliyetçi olmuştur. 1808'de İspanya Napolyon'a karşı ayaklanmış, Avusturya'da da ayaklanmalar olmuş, ancak bastırılmıştır. Napolyon'a direnç artmış, orduda sessiz reformlar başlatılmış, halk ordusu teşekkülü adı altında askerlik hizmeti sözü konusu olmuştur. 1812'de Napolyon Rusya ile savaşarak yenilmiş, Almanya yeniden düzenlenmiş ve Metternich Bavyera'yı Ren Birliğinden ayırmıştır. 1813'te Rusya, Avusturya, Prusya karşısında yenilen Napolyon 1814'te görevinden ayrılmıştır. 1815'te Avrupa kongresinde Avrupa devletleri yeniden düzenlenmiş, bağımsız devletlerden oluşan bir Alman Birliği oluşturulmuştur. 30 yıl boyunca etkili olan Romantizmden sonra bir sükûnet devri olan Biedermeier dönemi yaşanarak sanayi çağı başlamıştır (Salihoğlu, 1993: 115-127).

Kültürel ve edebi açıdan on sekizinci yüzyıl Almanya'sı Leibniz'in felsefi görüşlerinin kabul gördüğü bir zamandır. Onun düşüncesinde dünya birimlerden, monadlardan oluşan, alttan üste tanrıya giden, kendi içerisinde bağımsız, kâinatı kendi içlerinde aktif bir biçimde yansıtan bir ayna durumunda olan basamaklar sistemidir. Bu dönemde bu anlayış benimsenerek Alman Dili bilim dili olarak kullanılmıştır. Thomasius'un Alman dilini ilk kez bilim dili olarak kullanması rasyonalist düşüncüyü ortaya çıkarmıştır. Cristian Wolff'un onu zirveleştirilmesiyle de Alman Deizmine katkılar sağlanmış, bilim dili Almancalaşmış; Almanlar tarafından kendi dillerinde felsefe yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Daha sonra Immanuel Kant tarafından idealist

düşünce felsefesi benimsenerek dini görüşlerle çatışmadan kaçınılmıştır (Salihoğlu, 1998: 102-111).

1789 Fransız Devrimiyle burjuvazik feodalizmden kapitalizme geçiş sağlanmış, Napolyon'un neden olduğu fırtınalı dönem kültürel yönelimlerin önünü açmıştır. Ulusçuluk teşvik edilerek, inanç, duygu, gelenek ve aklın itelediği değerler adına romantik protesto doruğa ulaştırılmış ve bu edebiyata Deha Çağı adıyla yansımıştır. Bu durum Goethe'nin "*Genç Werther'in Acıları*" romanında bariz bir şekilde görülmektedir. Herder kültürel milliyetçilik kavramını ortaya atmış, her milletin kendine özgü şahsiyet ve büyüme kalıbının olduğu fikrini savunmuştur. Onun sayesinde Alman Edebiyatı Fransız kültürü bağımlılığından kurtarılmıştır. Fichte ve Grimm kardeşler de Alman doğmanın bir erdem olduğunu ifade ederek Almancanın en üstün dil olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu dönemde neo-gotik mimari hareketi ortaya çıkmış, Cizvitçilik ortadan kaldırılmış, romantiklerin çoğu Katolik olmuş, Hegel tarafından ise tarihin bir diyalektik süreç olduğu fikri benimsenmiştir. Müzik alanında halk türküleri, geçmişteki öyküler aranarak, Scott romanlarına, Shakespeare'in oyunlarına, Goethe ve Puşkin'in şiirlerine başvurulmuş; Beethoven, Hayd ve Mozart geleneği yeniden biçimlendirilmiştir (Işıқтаş, 2015: 159-166).

Avrupa'nın standartlarına göre yaşayan ve parçalanmış devletçikler halinde bulunan Almanların siyasi bir çatı altında kendi kültürlerini korumaya güçleri yetmediğinden dolayı Alman milliyetçiliği bir birlik ulusçuluğu şeklinde tezahür etmiştir (Saklı, 2012: 6-15). Kültürel açıdan geleneksel Alman toplumunda saray ve taraftarlarının üstünlüğüne dayalı otoriter bir şövalyelik kültürü hâkimdir. Kraliyet ve prenslik merkezli yönetim şekilleri kapalıdır (Küçükbatır, 2013: 421).

3. Dîvân-ı İlahîyat ve Doğu-Batı Divanı

Celveti Tarikati'nin Pirî ve Üsküdar'ın manevi mimarlarından olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin eserleri içerisinde en çok okunanı, ilahilerini toplamış olduğu Dîvân-ı İlahîyat'ıdır. Onun bu halk edebiyatı türündeki şaheseri Yunus Emre ve Niyazi Mısri gibi şahsiyetlerin yazmış oldukları divanlardan sonra en çok rağbet gören ve Müslüman Türk dünyasında öne çıkan eserlerden biridir. Dîvân ölü gönüllere ilahi bir nefes olmaya devam ederken, hakka taliplileri ilahi muhabbete ve irfana davet etmekte; züht ve marifet makamlarını telkin edici bir içerik arz etmektedir (Tatçı ve Yıldız, 2005: 7-20).

Dîvân ilk önce 1870'de Sahhaf Nuri tarafından, daha sonra 1919-1921'de Mehmed Gülşen Efendi tarafından iki kez Osmanlı Türkçesiyle basılmış; bilahare 1970'de Kemalettin Şenocak ve 1986'da

Ziver Tezveren tarafından günümüz Türkçesiyle tekrar neşredilmiştir. Dîvân, Hüdâyî'nin ilâhî ve gazellerini topladığı kitabıdır. Türkiye'de ve dünya kütüphanelerinde ise tespit edilebildiği kadarıyla 89 nüshası bulunmaktadır. Dîvânda 243 ilahi Türkçe, 4 şiir de Arapçadır (Tatcı ve Yıldız, 2005: 7-23).

Dîvân'da yer alan şiirler koşma ve gazel formundaki ilâhîlerle kıt'a ve müfredlerden oluşmaktadır. Arapça yazılmış münacatlar, Arapça-Farsça kıt'alar ve müfredler da Dîvân'da yer almaktadır. Ayrıca 75 kıt'a ve rubâî, 199 Türkçe müfred, 20 Arapça kıt'a ve müfred, 5 Farsça kıt'a ve müfred yer almaktadır. Dîvân'da gazel, murabba, muhammes ve kıt'a tarzında yazılmış şiirler az olmakla birlikte, pek çok şiir koşma tarzında yazılmış ilâhîler şeklindedir. Dîvân Allah'ı tevhid ile başlayıp, Hz. Peygamberi övgüyle ilerler. Divan'da aruz ve hece vezni kullanılmış, aruzla yazılan şiirlerde ortadan iki parçaya bölünen bahirlere yer verilmiştir. Şiirlerin çoğunda imale ve zihafklar da bulunmaktadır (Gençoğlan, 2010: 58-61).

Johann Wolfgang von Goethe Doğu-Batı Divanı'nı 1819 yılında yazmıştır. Evrensel bir kişiliği temsil eden Goethe'nin yaşamış olduğu ve kökeninde din tartışmaları olan, Aydınlanma diye tabir edilen bir dönem içerisinde İslamiyet ile ilgili söz söylemek neredeyse imkânsızdır. Bu dönem bir geçiş dönemidir. O, 1814'de Viyanalı şarkiyatçı Joseph von Hammer Purgstall'ın 1812'de yayınladığı Hafız Divanı tercümesini okumuş ve bu tercümenin büyük tesiri altında kalarak Doğu nazım biçimlerine yönelmiştir (Aytaç, 1992: 167). Onun İranlı şair Hafız'ı kendisine yakın bulması, onunla aynı duyguları paylaşması, Hafız'ın kendisine eş bir şair olmasından ileri gelmiştir. Hafız'ın ruh büyüklüğü, düşünce ve sağlamlığı irfanından sezgisine dayanan bilgisinden kaynaklanmaktadır. Zira onun düşünce tarzı Goethe'nin inancına uygundur (Özgü, 2014: 93).

Hafız'da kendi ruhunu fark eden Goethe, kendisini onun ikiz kardeşi olarak kabul etse de, kendini ona eşit saymaya cüret edememiş, ancak onu takip ve taklitte işe başlamıştır. 1815'te henüz 29 yaşında ince ruhlu Marianne von Willemer adlı şair istidatlı rakkase ile tanışmasıyla Goethe onu tutulmuştur. O artık Goethe'nin Züleyha'sıdır (Özkan, 2006: 102-110).

Goethe, Divanı'nı Hafız'ın ruhuna ithaf etmiştir (Schimmel, 2014: 27). Divan, İslam edebiyatı geleneklerine uygun olarak "*ed-d-Divânu's- Şarkî li'l- Mü'ellifi'l Garbî*" üst başlığını taşımaktadır (Dağlar, 2015: 146).

Divan'ın iki önemli figürü Suleika ve Marianne'dir. Hatem kişiliğinde ise o kendi portresini çizmiş ve eserin asıl bölümünü oluşturan bu şiirlere birçok mısralar ve özdeyişler eklemiştir. Goethe

Divan'da Hafız'ın gazellerinin biçim ve kafiye özelliklerini taklit çabası göstermiş, gazellerin ruhunu örnek almaya gayret sarf etmiştir. Gençlik ve yaşlılık, genel ve özel, sır ve itiraf gibi bir gerilim atmosferinde Divan Kutupluluk ilkesi üzerine kurgulanmıştır. Züleyha Bahsinde Hatem ile Züleyha'nın aşkı şark imajları ve kalıplarıyla süslenmiştir (Aytaç, 1992: 168).

Buch des Sängers (*Şarkılar Kitabı*) kısmı "Hicret" şiiriyle başlamıştır. Bu, şairin Şark kültürüyle ilk karşılaşmasıdır. Bu şairin adeta siyasi bir huzursuzluktan kaçışıdır. Buch Hafis (*Hafız Kitabı*) Doğu şiirini, özelliklerini, dinle olan irtibatını konu ve biçim olarak ifade eder. Buch der Liebe (*Aşk Kitabı*), Buch der Betrachtungen (*Murakabe Kitabı*), Buch des Unmuts (*Sıkıntı Kitabı*), Buch der Sprüche (*Hikmetler Kitabı*), Buch des Timur (*Timur Kitabı*), Buch Suleika (*Züleyha Kitabı*), Das Schenkenbuch (*Saki Kitabı*), Buch der Parabeln (*Mecazlar Kitabı*), Buch der Parsen (*Persler Kitabı*), Buch des Paradieses (*Cennet Kitabı*) konuları da Divan'ın diğer bölümlerini içermektedir.

Eserde Timur bahsi Hafız'ın çağdaşı Timurla, Goethe'nin çağdaşı Napolyon'un kışın çıktıkları birer sefer olan Çin ve Moskova seferleri arasındaki bağıntıyı dile getirmektedir. Züleyha bahsi ise Divan'ın en önemli bölümlerindedir. Aşk ve sevgi bu bölümde oldukça kendini göstermektedir. Cennet bahsinde ilâhî ve mecazî aşkın birlikteliği dile getirilirken, bahiste cennet tasavvurunun imajlarından hareket söz konusudur. Şair huriler tarafından cennete sokulmuştur, fakat bu onun Züleyha'ya yazmış olduğu şiirler neticesinde meydana gelmiştir. Divan'ın bütününde Batı-ve Doğu dinleri, şairlik mesleğinin bir muamma oluşu ve bunun karşısında insanın duyguları, sezgileri, hayat tecrübesi, kişinin aptallıkları ve faniliği, geçiciliği anlama çabası; buna rağmen dünya nimetlerine olan arzusu söz konusudur. Goethe bu eserinde yaşlılık dönemi hayat anlayışını, tecrübelerini Doğu bilgesinin ağzıyla ifade etmiştir (Aytaç, 1992: 167-169).

Goethe bir takım ahlaki, dini ve felsefî vecizeleri de toplayarak bunları Murakabe, Hikmet ve Temsil bahisleri şeklinde Divan'da işlemiştir (Yılmaz, 2006: 7). İslam dünyası ve cennet tasavvuru konusu Divan için bir edebi malzeme niteliğindedir (Aytaç, 2010: 28-31).

4. Hüdâyî ve Goethe'de Allah Sevgisi

Sevgi insan gönlünün hiçbir karşılık beklemeden sevgiliye meyletmesidir. Dolayısıyla sevgilinin de her şeyini sevmeyi gerektiren bir olgudur. Seven, sevgilisinin divanesidir ve ona aykırı bir şey

yapamaz. Hele bu sevgi Allah'a karşı olursa, insanı hakiki manada insan kılar ve Allah'a bağlar. Hakikatte sevginin kaynağı Hakk'ın cemalidir. Allah sevgisi de ancak O'na olan muhabbetle kazanılır. Bu muhabbet neticesinde kişi Allah'ın boyasıyla boyanmıştır (Kuşpınar, 2007: 13-20). Allah'ın boyasıyla boyanan ise O'nun sevgisinde adeta yok olur. Şevki artar, O'nunla görür, O'nunla duyar, O'nunla konuşur. Bu durum kişinin ruhuna öyle bir işler ki, neticede sevgiliye kavuşma şevki artar. Kişi çılgınca sever, ne yapacağını bilemez, yönsüzdür, kararsızdır. Hangi durumda olursa olsun Hakk kendisinde tecelli eder (Kanık, 2005: 31-93). Kişi iç yangınlarını, sevgisini, sevdasını duyurmak ister. Bu sevgiye kapılan kişi gönlü aracılığı ile görür, duyar, düşünür. Kişinin bu sevgi ile kendinden geçmesi ve müşahede ettiği her şeyde Allah'ı görmesi, O'nun birlik âlemine ulaşmasıdır (Çelik, 2006: 40-41).

Aziz Mahmud Hüdâyî'ye göre Allah, alemi yaratıp insana beden verdikten sonra onu sevgisiyle donatmıştır, diri kılmıştır. Sevgi diriliktir. Hüdâyî'ye göre Allah'a ancak sevgi ile ulaşılabilir. Ona göre bekayı bulmanın yolu fenayı bulmakla mümkündür (Gençoğlan, 2010: 177-183).

Aziz Mahmud Hüdâyî, Allah'a olan sevgisini şiirlerini yazmış olduğu Dîvân'ında şu şekilde dile getirmektedir:

Gelin diyelim şevk ile
Lâ ilâhe illa'llah
Aşk ile sıdk u zevk ile
Lâ ilâhe illa'llah (Tatçı ve Yıldız, 2005: 31)

Aşkın şarâbından içip
Fânî alâyıktan geçip
Vaslın hevâsından uçup
Seyrân ederler Hû ile (Tatçı ve Yıldız, 2005: 43)

Aşkınla içim doldur
Çok ağlamışım güldür
Ben düşmüşü sen kaldır
Lutf et meded Allah'ım (Tatçı ve Yıldız, 2005: 49-51)

Kuldan sana lâyük n'ola
Âşık seni kanda bula
Meğer senden ihsân ola
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ (Tatçı ve Yıldız, 2005: 85)

Âşıkın aşkı kudretinledir
Sâdıkın sıdkı rahmetinledir
Cennetin zevki vuslatınladır
Sensin ey Mevlâ matlab-ı a'lâ (Tatcı ve Yıldız, 2005: 121-123)

Aşk ile dolan
Arayıp bulan
Nefsini bilen
Bildi Gaffâr'ın (Tatcı ve Yıldız, 2005: 125)

Bir âşık erişse sana
Ol ıyd-ı ekberdir ana
Budur murâd önden sona
Rabb'im meded Mevlâ'm meded (Tatcı ve Yıldız, 2005: 131)

Ezelden aşk ile biz yana geldik
Hakikat şem'ine pervâne geldik" (Tatcı ve Yıldız, 2005: 141)

Aşk-ı ma'şûku edelden ihtiyâr
Aşk ile hoş zindedir şeydâ gönül
Yerde gökde eylemez oldu karâr
Bir kapıya bendedir şeydâ gönül (Tatcı ve Yıldız, 2005: 145)

Gerçek âşık olan cândan el siler
Vahdet sarâyına erişmek diler
Hüdâyî çokdan ol yollarda yeler
Deli günlüm meger sendedir sende (Tatcı ve Yıldız, 2005: 151)

Aşkın oldu âşikâre
Kaldı Hüdâyî âvâre
Tâ olunca derde çâre
Ağlayalım senin ile (Tatcı ve Yıldız, 2005: 173)

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Eyle bizi a'ta-yı aşk
Çeksin bizi senden yana
Bu urve-i vüskâ-yı aşk (Tatcı ve Yıldız, 2005: 197-199)

Fenâ bulup hayât alam şu dem kim aşk-ı yârimden
Mahabbet isteyen gelsin haber sorsun mezarımdan (Tatcı ve Yıldız, 2005: 211)

Gayra bakmaz âşık gözü
Sana doğrulmuşdur özü
Budur Hüdâyî'nin sözü
Cânım seni özler sen (Tatçı ve Yıldız, 2005: 219)

Aşkın bu gönlüm şehrini
Gele gide yol eyledi
Dahi Âdem halk olmadan
Sen sultâna kul eyledi (Tatçı ve Yıldız, 2005: 245)

Aşkınla içim doldur
Çok ağlamışım güldür
Ben düşmüşü sen kaldır
Lutf et medet Allah'ım (Tatçı ve Yıldız, 2005: 49-51)

Kuldan sana lâyük n'ola
Aşık seni kanda bula
Meğer senden ihsân ola
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ (Tatçı ve Yıldız, 2005: 85-87)

N'eyleyeyim dünyayı
Bana Allah'ım gerek
Gerekmez mâsivayı
Bana Allah'ım gerek (Tatçı ve Yıldız, 2005: 111-113)

Kapından gayrı muhtaç olmayalım
Sen yarattın yine sen kerem eyle
Hân-ı vasla doyur aç olmayalım
Sen yarattın yine sen kerem eyle (Tatçı ve Yıldız, 2005: 119-121)

Ey derdime dermânım
Rahm et dil-i müştaka
Cân tahtına sultânım
Baksan n'ola uşşâka (Tatçı ve Yıldız, 2005: 125-127)

Aşkın ile doldur bizi
Çok ağladık güldür bizi
Tut elimiz kaldır bizi
Rabb'im meded Mevlâ'm meded (Tatçı ve Yıldız, 2005: 131-

Açıver lutf eyle doğru yolunu
 Allah'ım Allah'ım güzel Allah'ım
 Senin esirgeyen âşık kulunu
 Allah'ım Allah'ım güzel Allah'ım (Tatcı ve Yıldız, 2005: 147)

Ey Alıyy ü Azım olan Mevlâ
 Ey Azız ü Hakım olan Mevlâ
 Ey vücudu Kadım olan Mevlâ
 Ey atâsı amım olan Mevlâ
 Ey cevâd ü Kerım olan Mevlâ
 Ey Ra'ûf ü Rahım olan Mevlâ (Tatcı ve Yıldız, 2005: 363-367)

Dertli olan kullarına kıl devâ
 Yâ Ahad ü yâ Samed yâ Kerım
 Tâ ki seni zikr edeler dâ'ima
 Yâ Ahad ü yâ Samed yâ Kerım

...
 Âşık u sâdık kulu koma garip
 Gülden ırak olmaya tâ andelib
 Eyle ana gülşen-i vaslın nasıb
 Yâ Ahad ü yâ Samed yâ Kerım (Tatcı ve Yıldız, 2005: 433-437)

Ey dertlilerin derdine dermân eden Allah
 Müznib kuluna rahmet ü gufrân eden Allah
 Âşıklarına vuslatın ihsân eden Allah
 Kullarına yolların âsân eden Allah (Tatcı ve Yıldız, 2005: 443)

Allah sevgisi konusu Batılı büyük şairlerin ve edebiyatçıların da yazmış oldukları pek çok eserlerinde işlene gelmiştir. Zira sevgi sınırlanamayan, hayatı bereketli ve anlamlı kılan ilahi bir sırdır. Hz. Mevlana, “sadece susayan suyu aramaz, su da susayanı arar” buyurmaktadır. Alman sofistlerden Meister Eckart da “Allah'ın beni gördüğü göz, benim O'nu gördüğüm gözdür; benim gözüm ve O'nun gözü birdir” demektedir (Özkan, 2006: 33).

Johann Wolfgang von Goethe'nin de hayatında mecazi sevginin unsurlarına dair pek çok hadise vardır. Fakat Goethe ilahi sevgiyi temsil eden mecazi şarabı överek sevginin meleklerden önce dile getirildiğini dile getirmiştir (Ateş, 2014:3). Hayatı boyunca hep bir gayret, çalışma ve arayış içinde olan insaf şairi, şairler sultanı Goethe hezerfan oluşunun vermiş olduğu özgürlük içerisinde mütemadiyen insafın, hakikatin ve ilahi olanın peşinden koşarak, adeta bir arınma içerisinde

vuslatı aramıştır. Goethe kendince bir dindarlığın içerisinde. O müthiş bir deha ve tefekkür şairidir. Yaşamış olduğu toplumdaki tüm gerilimler, tevafuklar onu adeta Doğu'nun manevi âleminin iklimine itmiştir. O, hakikati ilahi olanda aramaktadır (Yakıt, 1995: 12). İlahi hakikatin etrafında pervane olmuş bir “*Hakk aşığı*” durumundadır. Mum alevinde kanatlarını yakmış, maddi varlığını eriten bir pervane gibi arınmak istemektedir (Özkan, 2009: 76-77).

Goethe Allah'a duyduğu sevgiyi ve iştiyakı Divan'ında yazmış olduğu şiirlerinde şöyle dile getirmektedir:

Hegire

...

Dort im Reinen und im Rechten
Will ich menschlichen Geschlechten
In des Ursprungs Tiefe dringen,
Wo sie noch von Gott empfinden
Himmelslehr' in Erdessprachen
Und sich nicht den Kopf zerbrauchen (Goethe, 1989: 9)

Hicret

...

Hakkın ve meşruiyetin hâkim olduğu o yerlerde
Derinliklerine inmek isterim insan soyunun,
O zamanlar ki henüz insanlar,
Dünyevi dillerinde Tanrıdan
İlahi emirler alır,
Ve pek de kafa yormazlardı (Özkan, 2009: 173)

Talismane

Gottes ist der Orient!
Gottes ist der Occident!
Nord-und südliches Gelände
Ruht im Frieden seiner Hände!
Er, der einzige Gerechte,
Will für jedermann das Rechte.
Sei von seinen hundert Namen
Dieser hochgelobet! Amen.
Mich verwirren will das Irren,
Doch du weisst mich zu verwirren.
Wenn ich handle, wenn ich dichte,
Gib du meinem Weg die Richte!
Ob ich Ird'sches denk' und sinne,

Das gereicht zu hoherem Gewinne.
Mit dem Staube nicht der Geist zerstoben,
Dringet, in sich selbst gedrängt, nach oben.
Im Atemholen sind zweierlei Gnaden:
Die Luft einziehn, sich ihrer entladen.
Jenes bedrängt, dieses erfrischt;
So wunderbar ist das Leben gemischt.
Du danke Gott, wenn er dich presst,
Und dank ihm, wenn er dich wieder entläßt! (Goethe, 1988: 12)

Tılsım

Doğu da Allah'ındır!
Batı da Allah'ın!
Şimal ve Cenüp dahi
O'nun kudretiyle sulh içindedir.
O, yegâne Adil olandır,
Herkes için murad edilir,
O'nun yüz isminden biri de budur
Hamd-ü senalar olsun! Amin.
İğva beni şaşırtmak ister.
Lâkin sen iğvadan esirgersin beni,
İş görürken ve şiir yazarken,
Beni doğru yoldan ayırma!
Gerçi fikrim ve zikrim dünyevi olsa da,
Yüce mükâfatlar için yeterlidir.
Toz-toprak ile karıştırılmasın ki ruh,
Arşa yücelir,
Kendi içine nüfuz ederek,
Nefes almada iki rahmet vardır
Havayı içine çekmek ve sonra boşaltmak
Birisini insanı daraltır öteki ferahlatır;
Böylesine harikulâde bir karışımdır hayat.
Allah'a şükret seni bunalttığı zaman,
Ve şükret O'na tekrar bıraktığı zaman! (Özkan, 2009: 175-176)

Frage nicht, durch welche Pforte

Frage nicht, durch welche Pforte
Du in Gottes Stadt gekommen,
Sondern bleib am stillen Orte,
Wo du einmal Platz genommen (Goethe, 1988: 40)

Hangi kapıdan girdiğini sorma

Allah'ın hükümranlığına,
 Hangi kapıdan girdiğini sorma,
 Bilakis bir kez yerleştigin,
 O sessiz yerde kaliver (Özkan, 2009: 210)

Ferdusi spricht

...
 Nur wer von Allah begünstigt ist,
 Der nährt sich, erzieht sich, lebendig und reich (Goethe, 1988:

44)

Firdevsi der ki

...
 Yalnız Allah'ın himaye ettiği kişi
 Besler ve eğitir kendini, zengin ve zindedir (Özkan, 2009: 215)

Suleika spricht

Der Spiegel sagt mir: ich bin schön
 Ihr sagt: zu altern, sei auch mein Geschick.
 Vor Gott muss alles ewig stehn;
 In mir liebt ihn für diesen Augenblick! (Goethe, 1988: 45)

Züleyha der ki

Ayna bana, güzel olduğumu söyler,
 Siz dersiniz ki, yaşlanmak da kaderimdir.
 Allah'ın huzurunda her şey ebedidir,
 Bu ân için gönlüm onu sevmektedir! (Özkan, 2009: 216)

Als wenn das auf Namen ruhte

Als wenn das auf Namen ruhte
 Was sich schweigend nur entfaltet!
 Lieb ich doch das schöne Gute,
 Wie es sich aus Gott gestaltet! (Goethe, 1988, 50)

Sanki bir ismi varmış gibi der,
 Yalnız sükût halinde inkişaf eder!
 İyi ve güzel olanı severim lâkin
 Nasıl şekil almışsa yaratandan! (Özkan, 2009, 223)

Buch der Sprüche

Was machst du an der Welt? Sie ist schon gemacht.
Der Herr der Schöpfug hat alles bedacht (Goethe, 1988: 56)

Hikmetler Kitabı

Ne yapıyorsun dünyada? O çoktan yapılp bitti.
Hilkatin sahibi Allah her şeyi eksiksiz taktir etti (Özkan, 2009:

231)

...
Wenn Gott so schlechter Nachbar wäre,
Als ich bin und als du bist,
Wir hätten beide wenig Ehre;
Der lässt einen jeden, wie er ist (Goethe, 1988: 57)

Şayet Tanrı kötü bir komşu olsaydı,
Benim gibi, senin gibi.
İkimiz de daha az şerefe nail olurduk;
Çünkü O herkesi olduğu gibi bırakır (Özkan, 2009: 232)

...
Wofür ich Allah höchlich danke?
Das er Leiden und Wissen getrennt (Goethe, 1988: 59)

Ne için mi şükrederim Allah'a özellikle,
Istrap ve ilmi birbirinden ayırdığı için (Özkan, 2009: 234)

Der Liebende wird nicht irre gehn

Der Liebende wird nicht irre gehn,
Wär's um ihn her auch noch so trübe.
Sollten Leila und Medschnun auferstehn,
Von mir erführen sie den Weg der Liebe (Goethe, 1988:62)

Âşık yolunu şaşırılmayacak

Âşık yolunu şaşırılmayacak,
Etrafını sisler sarsa da,
Leyle ile Mecnun dirilselerdi,
Aşk müşkülünü benden öğrenirlerdi (Özkan, 2009: 247)

In tausend Formen

In tausend Formen magst du dich verstecken,
Doch, Allerliebste, gleich erkenn ich dich;
Du magst mit Zauberschleiern dich bedecken,
Allgegenwärtge, gleich erkenn ich dich.

An der Zypresse reinstem jungem Streben,
Allschöngewachsne, gleich erkenn ich dich.
In des Kanales reinem Wellenleben,
Allschmeichelhafte, wohl erkenn ich dich.

Wenn steigend sich der Wasserstrahl entfaltet,
Allspielende, wie froh erkenn ich dich!
Wenn Wolke sich gestaltend umgestaltet,
Allmannigfaltge, dort erkenn ich dich.

An des geblünten Schleiers Wiesenteppich,
Allbuntbesternte, schoen erkenn ich dich;
Und greift umher ein tausendarmger Eppich,
O Allumklammernde, da kenn ich dich.

Wenn am Gebirg der Morgen sich entzündet,
Gleich, Allerheiternde, begrüß ich dich,
Dann über mir der Himmel rein sich ründet,
Allherzerweiternde, dann atm ich dich.

Was ich mit äußerem Sinn, mit innerem kenne,
Du Allbelehrende, kenn ich durch dich;
Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klingt ein Name nach für dich (Goethe, 1988: 91)

Binlerce şekilde

Binlerce surette saklasan da kendini,
Sevgililer sevgilisi, hemen tanırım seni;
Büyülü örtülerle kapasan da kendini,
Her yerde Hâzır ve Nâzır olan, anında tanırım seni.

Servilerin tomurcuklaşan saf ve yeni gayretlerinde,
Yüceler yücesi, anında tanırım seni;
Su kanallarındaki billur dalgaların canlılığında,
Büyük lütüfkâr, elbette tanırım seni.

Fıskiyenin yükselip dağılan suyunda,
Ebedî oyuncu, ne mutlu ki tanırım seni;
Bulutun kendinden değişip şekillenmesinde,
Sûretler âleminin yaratıcısı, orada tanırım seni.

Bir halı misali çiçeklerle donanmış çimlerde,
Ey âlemi renkli yıldızlarla donatan, pek güzel görürüm seni;
Etrafı kaplamış bin kollu sarmaşıklarda,
Ey her şeyi kuşatan, orada tanırım seni.

Sabahları şafak söktüğünde dağlarda,
Ey neş'e kaynağı, hemen selamlarım seni;
Sonra üzerimde şu berrak gök kubbeleştiğinde,
Ey gönül ferahlatıcı, o an seni solurum.

Zahiri anlamıyla bâtinî mânâsını anlarım,
Sen ey âlemlerin öğreticisi, senden seni bilirim;
Ve söylesem yüz ism-i celâlini Allah'ın,
Yankılanır senin için her biri ile bir isim (Özkan, 2009: 273)

Schenke

Denn vor Gott ist alles herrlich
Eben, weil er ist der Beste; (Goethe, 1988: 101).

Saki

Allah indinde her şey muhteşemdir
Şu sebepten ki O iyilerin en iyisidir; (Özkan, 2009: 286)

Vermächtnis altpersischen Glaubens Kadim

Gott auf seinem Throne zu erkennen
Ihn den Herrn des Lebensquels zu nennen,
Jenes hohen Anblicks wert zu handeln
Und in seinem Lichte fortzuwandeln (Goethe, 1988; 107)

Pers inancından kalan miras

Hissettim ki Allah'ı arş-ı alâda idrak etmek,
O'na hayat pınarının hâkim-i mutlakı demek,
O yüce bakışa yaraşır biçimde hareket etmek
O'nun ışığında durmadan ilerlemek demek (Özkan, 2009: 297-

298)

Sonuç

Medresede tahsil görerek kadılık ve müderrislik payelerine sahip olan Aziz Mahmud Hüdâyî maneviyat yolu olan tasavvufa intikal ettikten sonra, sıkı bir riyazet döneminden geçmiştir. O, kendisine manen helal olanlardan bile istifade etmeyi en asgariye indirerek, gönül âlemini tamamen Allah'a ram etmiştir. Kâinattaki kudret akışlarına ve

ilahi sırlara aşına bir velidir, Allah dostudur, Celveti Tarikatı'nın Piri'dir. Hz. Peygamberin yolunun yolcusudur. Hem kimya hem de simya ilmiyle yoğrulmuştur. Ledünni ilim sahibidir, mutasavvıftır, şairdir, musikişinastır. Çok iyi tahsil görmüştür. O yazmış olduğu Divan'ındaki şiirlerinde edebiyatı bir vasıta kılarak, şairlik yönünü kendine özgü bir şekilde ortaya koymuştur. Divan'daki şiirleri gayet yalın, öz ve anlaşılırdır. O Allah'a sevgisini, bağlılığını, muhabbetini şeriata bağlı kalarak ifade etmeye çalışmıştır. Ahmet Yesevi ve Yunus Emre tarzındaki coşkulu ve heyecan verici şiirleriyle okuyucuyu gafletten uyandırmak istemiştir.

Bir deha şairi olan Johann Wolfgang von Goethe ise tıpkı Hüdâyî gibi iyi bir tahsilden geçmiş, hukuk öğrenimi görmüş, hayatın her yönüyle ilgilenmiş hezarfen bir şairdir, mütefekkindir, devlet adamıdır. Herder ile beraberliği onu İslam'ın kaynaklarına açmıştır. Samimi, dürüst ve kendince dindar bir kişiliktir. Özgürlüğü ve evrenselliği ön planda tutmaktadır. Doğu nazım biçimlerine yönelmesinde Joseph von Hammer Purgstall'ın yayınladığı Hafız divanı çok etkili olmuştur. Divan'ındaki ana figürler Züleyha ve Marianne von Willemer'dir. Divan'a daha sonra mısralar ve özdeyişler eklenmiştir. O Divan'ında Hafız'ın biçim ve kafiye özelliklerini taklit etmiştir. Divan'daki temalar ahlaki, dini ve felsefi vecizeler olmuştur.

Bu çalışmada her iki şahsiyetin Allah sevgisiyle ilgili olan bazı şiirleri tafsilatına ve şerhine girmeksizin ifade edilmeye çalışılmıştır. Allah'a olan sevgi ve bağlılıkları hususundaki şiirler yalın bir şekilde ortaya konulmuştur. Hüdâyî şiirlerinde Allah'ı şevkle övmüştür. Ondan başka ilah olmadığını ifade etmiş ve O'na ulaşmak için aşk şarabından içilmesi gerektiğini söylemiştir. Hüdâyî'ye göre yine bütün fani lezzetlerden vazgeçilmesi gerekmektedir. Cennetin zevkine ancak ilahi sevgiyle ulaşılabilir. Bunun için de Allah'a layıkıyla kul olmak lazımdır. Kul ne kadar zayıf olsa da onu yaratan bir Allah'ı vardır. Hüdâyî şiirlerinde Allah'a isimleriyle de tevessül ederek yalvarmıştır. Allah'ı Kerim, Samed, Rauf, Azim, Kadim, Hakim, Gaffar gibi isimleriyle anmıştır. Yakarışları çok zarifçedir. Sadece Allah'a tutunmaktadır ve sadece O'na muhtaçtır. Ona göre Allah'ın lütfu ve keremi pek çoktur. Hüdâyî yalnızca kendisi için değil, bilakis tüm aşıklar için de yalvarmıştır. Herkes için derman ve yardım talep etmektedir. Özellikle muzdarip kullar için Allah'a aşkla yalvarmaktadır. Dünyadan vazgeçmekte ve yalnızca Allah'a sığınmaktadır. Sevgi ile, aşk ile hakikate erileceğini, âşıkların bu şekilde seyretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Adem peygamber yaratılmadan dahi önce Hüdâyî Allah'ı sevdiğini ifade etmektedir. Sadece Allah ile ağlayıp, O'nunla gülmek arzusundadır.

Goethe ise şiirlerinde ruhunun yangınlarından ne derece bunaldığını ifade ederek adeta Müslümanların bulunduğu Doğu'ya sığınmıştır. Oraya bir nevi manevi hicret ederek Allah'ı ve Allah sevgisinin derinliğini aramıştır. Goethe'ye göre Allah tüm yönlerin rabbidir. O Doğu'nun, Batı'nın, Kuzey'in ve Güney'in rabbidir. O Adildir, biriciktir. Goethe'ye göre âlem ancak Allah ile huzur bulmaktadır. O Allah'a karşı daimi bir hürmet içerisinde. Muhabbetullah içerisinde O'na vuslat etmiştir. Zühd ve takva ile Allah'a ulaşmak isterken, dünyadan da kendini tecrit etmek ve bedenini köreltmek istememiştir. Allah'a âşık olmanın etrafını sisler perdesi sarsa da, gerçek aşığın hakikatte Allah'a ulaşacağını belirtmiştir. Hangi kapıdan girilirse girilsin, Allah'a ulaşılacağını, O'nun himayesinde olmanın zengin ve zinde olacağını söylemiştir. Allah'ın huzurunda her şey ebedidir. Goethe Allah'ı gönülden sevmiştir. Ona göre Allah sükûta ve sessizlikte çok daha mükemmel hissedilmektedir. Allah'ın sadece bir ismi yoktur. O hilkat sahibidir. Allah ilmi ve ıstırabı birbirinden ayırmıştır. O'nu öven şerefe ulaşır. Goethe'ye göre dünyada ve ahirette mutluluğun yolu Allah sevgisinden geçmektedir. Ona göre sevgi Allah'a en yakın olmanın göstergesidir. Yine Goethe'ye göre Allah'ın iradesi karşısında insanın teslimiyetten başka çaresi yoktur. En güzel isimler Allah'ındır. Goethe, her ne kadar Allah'ın kendisini binlerce şekle büründürdüğünü ifade etse de, aslında Allah'ı hemen tanıyacağını ifade etmiş ve O'nun her yerde hazır ve nazır olduğunu söylemiştir. Goethe Allah'ı büyük bir övgüyle övmüştür. Ona göre herhangi bir insanı sevmek Allah'ı sevmeye mani değildir. Allah'ın huzurunda her şey ebedidir, muhteşemdir. O Allah'ı adeta arşta idrak etmiştir. Allah iyilerin en iyisidir.

Kaynakça

- Ateş, S. Goethe'de İslam ve Kur'an Sevgisi, http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=899:2013-12-15-13-30-40&catid=59:aralik-2013&Itemid=46 (erişim tarihi: 18.7.2020).
- Aytaç, G. (1982). *Goethe Der ki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Aytaç, G. (1992). *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aytaç, G. (2010). *Goethe*. İstanbul: Say Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: Cilt I, II.
- Beşirli, M. (2001). Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Alman Birliğinin Kurulması Sürecine Etkisi. *Liberal Düşünce*, 48-55.

- Çelik, Z. (2006). *Mevlana'da Akıl-Aşk İlişkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dağlar, A. (2015). Yunus ve Hafız ile Goethe ve Nüzhet Erman Dörtgeninde Ebussuud Efendi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), 144-153.
- Gençdoğan, İ. (2010). *Aziz Mahmud Hüdayi Divanında Dini Muhteva*. Ankara Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Goethe, J.W. (1988). *West-östlicher Divan*. Frankfurt am Main: Insel Taschenbuch Verlag.
- Güngör, Z. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi Divanında Hz. Muhammed İmaji. *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyumu Tam Metini içinde*, Cilt 1 (s. 437-448).
- Hüdayivakfi, 2020. Aziz Mahmud Hüdayi Hazretlerinin Hayatı, <https://www.hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudayi-hazretlerinin-hayati.html> (Erişim Tarihi:13.08.2020).
- Işıктаş, B. (2015). Avrupa'da Devrimler Çağında Toplumsal Değişim, Kültür ve Müzik Yaşamına Dair Notlar. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 158-172.
- İbn Arabi. (2005). *İlahi Aşk*. Kanık, M. (Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kayaokay, İ. (2017). Kafzade Faizi'nin Aziz Mahmud Hüdayi Hakkında Yazdığı Bir Medhiyye, *International Journal of Language Academy*, 5(1): 40-61.
- Kemal, N. (2020). Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri ve Dönemin Siyasal Ortamına Etkisi, <https://hudayivakfi.org/images/download/Tebliğ39.pdf> (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- Kılıç, M. (2017). Aziz Mahmud Hüdayi'nin Osmanlı Sultanlarıyla Edebi Münasebetleri. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu Tam Metini içinde*, Cilt 2: Edebiyat (s. 227-236).
- Kuşpınar, B. (2007). Mevlana'da Akıl ve Aşk. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (23), 16-31.
- Küçükbatır, Y. T. (2013). 19. Yüzyılda Türk ve Alman Toplumlarında Sosyal Yapı ve Değişim Olgusu. *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 49, 415-422.
- Lukas, G. (2011). *Goethe ve Çağı*. Aydar, F.B. (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Özerverli, M. S. (2005). Aziz Mahmud Hüdai'ye Göre İlim ve Marifet. *Aziz Mahmud Hüdai Uluslararası Sempozyumu Tam Metini içinde*, Cilt 1 (s. 115-119).
- Özgü, M. (2020). Goethe ve Hafız, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/742/9470.pdf> (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- Özkan, S. (2006). *Aşk ve Akıl*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Goethe, J.W. von (2009). *Doğu-Batı Divanı*. Özkan, S. (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Saklı, A. R. (2012). Fransa ve Almanya'da Ulusallaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu. *Akademik Bakış Dergisi*, 32, 1-19.
- Salihoğlu, H. (1988). Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepke. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 199-208.
- Salihoğlu, H. (1993). *Alman Kültür Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Schimmel, A. (1954). Garbın Mevlana Görüşü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3): 27-29. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/586321> (erişim tarihi: 8.8.2020).
- şahin, N. (2020). Aziz Mahmud Hüdai Döneminde Üsküdar'da Aile Hayatı ve Sosyal Yapılanmada Celvetiye Tarikatının Yolu, <https://hudayivakfi.org/images/download/Tebliğ45.pdf>. (erişim tarihi: 08.08.2020).
- Tatcı, M. ve Yıldız, M. (2005). *Aziz Mahmud Hüdâyî Divanı İlahiyat*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: T.T.K. Basımevi. Cilt II.
- Wikipedia, (2020). Johann Wolfgang von Goethe. https://tr.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe (Erişim Tarihi: 19.8.2010).
- Yılmaz, B. (2006). *Goethe ve Tasavvuf*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi (Birinci Baskı).
- Yılmaz, H. K. (1990). *Aziz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı-Eserleri-Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Yüceer, İ. (2005). Aziz Mahmud Hüdai'nin Metafizik Dünyası. *Aziz Mahmud Hüdai Uluslararası Sempozyumu Tam Metini içinde*, Cilt 1 (s. 121-170).